

FURCSA: TÖRTÉNIK VELÜNK VALAMI, S MI ÖNMAGUNK TÖRTÉNÜNK

Mottó:

„... elvégre mégiscsak a tulajdon történetünk vagyunk” (137.).

Bevezető helyett. Minden bizonnyal az elemi dolgokat mondjuk ki a legnehezebben: ezekhez fűződik a legtöbb babona. Lassanként elfelejtjük az elemi – szellemi és anyagi – jelenségek neveit is, és a piacon egy kiló zöld árut kérünk paprika, hagyma, paradicsom és répa helyett, ömlesztett fogalmakat használunk majd, vagy valamilyen egyszerű rámutatással – ebből! – pótoljuk az előítéletek miatt tudat alá taszított neveket. Orvosaink aztán hosszas freudista elemzésekben csalják majd felszínre a babonákkal együtt járó féltelmek következtében elfelejtett képzeleteinket, hogy ismét megtanítsanak gondolkodni bennünket. Mert közben elfelejtünk gondolkodni: ez a művelet ugyanis köztudottan a fogalomalkotással kezdődik, ám a tudat alatt tántorgó elemi tények nem alkalmasak erre.

S ha az elemi dolgokat ilyen nehéz kimondani, akkor igen csak örvendhetünk, ha valaki elemi dolgokat mond ki. Ezt teszi Méliusz József új könyvében.* Ráadásul minden szenvtelen fanyalgást elkerülve, elemi érzelmekkel, ujjongással és dühvel meri az elemi tényekkel kapcsolatos állásfoglalását megfogalmazni. Ilyen öröms-dühös könyvet régen nem olvastunk. Nagy István önéletrajza például, ez a keserű könyv annyira a tények közelében íródott, hogy a külső rálátásból fakadó érzelmek ritkán jelentkezhetnek benne, noha ez a tényanyag több elemi-érzelmi töltést tartalmaz, mint Méliusz könyve. Nagy István mozgalmi publicisztikája egyetlen spontán érzelmet, a proletár osztálydüh megnyilvánulásait leltározza, anélkül, hogy a személyes én *elkülönítésére bár kísérlet történne. Az osztálymagatartásban a személyes én eltűnik* ugyan, ám az egyed a világtörténelem alakításának érzetét

* *Az illúziók kávéháza.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970.

kapja cserébe. Nagy István credója a „hinni kell”: „Világnézetünk legelső és legalapvetőbb erkölcsi követelménye, hogy mindenki ismerje, vallja, kövesse világnézetünket, s aszerint éljen, aszerint dolgozzék, helyesen tervezzen, jól és becsületesen gazdálkodjék a reábízott termelt javakkal, a termelőerőkkel, melyeknek legfontosabb tényezője az ember” – írja. (Igazság, 1971. nov. 16.) Ez a tényező csak akkor erkölcsi lény, ha „ismeri, vallja és követi világnézetünket”. Nagy István önéletrírásában a termelőerőnek felfogott emberek azok, akiknek erkölcsi lényege lehet, ha megfelelnek a már említett kritériumoknak; az összes többiek nyilván vagy erkölcstelenek, vagy hajlamosak arra, hogy erkölcstelenek legyenek. Itt az ismert lenini tétel – erkölcsös az, ami a proletariátus érdekeit szolgálja – egyik lehetséges értelmezésével van dolgunk, és az írás egyedisége éppen abban van, hogy a sajátos Nagy István-i tapasztalatok önmagukból növesztik ki ezt a tézist, noha látszat szerint a mű a tézist csak ábrázolja. Méliusz intellektuális vajúdása, dühei más tájról jönnek. Lássuk hát a tájat.

A táj. I. Midőn Sütő András meglátogatta szülőfaluját, Pusztakamarást, felrémlt benne az a múlt, amelyben ő a tények között botorkálva statisztikai adatként szolgálta az átalakulásokat. Amit most tud a világról, az teszi lehetővé számára, hogy a törzsfajlódást, ezt az embrionális állapotot, az egyéni fejlődés szolgálatába állítsa: az újra átélt múlt elveszti statisztikus szárazságát, és a jelen részeként magyarázza az író küzdelmeit a világgal és önmagával.

Méliusz Józsefnek nincs Pusztakamarása: Temesvár, Kolozsvár és a főváros három stáció a jelenvalóságban. Temesváron a felemelő undor, Kolozsváron a szkeptikus értelem, a fővárosban a poklokat megjárt féltés élménye nem válik szét egy történelmi út három, egymást követő állomásává, hanem egyetlen alkat három részeként a mai Méliusz indukti-intellektuális összetevőjeként, a jelenvalóság testeként mutatkozik. Ha a konkrét világból csak az intellektuális tapasztalat marad, akkor a konkrét világ reprezentatív (pozitív vagy negatív) leírása mitikus erejűvé válik, és ez az erő szegül szembe az íróval, Méliusszal. Publicisztikájában az élményre való emlékezést az írás váltja ki: írások miatt ujjong vagy dühöng, reflexiói annyiban konkrétak, amennyiben az írások kiváltotta élmények azok. A konkrétásnak a

tényekkel azonosított formája hiányzik írásaiból; olyan profán szavak, mint például a hagyma és a paprika, legfeljebb kávéházi tréfák emlékeként kerülhetnek be írásaiba.

A táj a maga közvetlenségében elmosódik: nincsenek csobogások. De: zöldáru sincs. Méliusz konkrét világa egy kulturális táj, amelyben a dolgok a maguk intellektuális voltában konkrétak; irányzatok, álláspontok, magatartások az író ellenfelei. Igaz, hogy ezeket leírni, az ellenfeleket meghatározni egykönnyen nem lehet: erejük hazugságukban van, hazug voltukat érvekkel leleplezni bonyolultabb, mint azt ismételtetni, hogy hazug, hazug, hazug. Méliusz érveket keres: mondatszerkesztése barokkosan burjánzik, mintegy körültagogatja az ellenfelet, s közben valósággal sóhajtozik, mert az ellenfél kocsonyás állaga kipréselődik karjai közül, és most új mondatba kell kezdeni, ismét mondatcsapdát állítani, hátha szorítóbb lesz az ölelés, fojtogatóbb az érv, szégyent hozóbb a leleplezés. „Ez az” – mondanánk már az írónak, „megfogtad”, de újabb mondatával meggyőz: tévedtünk, szükség van a további birkózásra, az új mondatra, az érvekkel és kiáltozással teli, befejezhetetlen körmondatokra. És amikor igazat adunk neki, ha mondatszerkesztésében felismerjük a küzdelem önkifejezését, akkor elfogadunk olyasmit is, ami különben csak az ódon hitvitázóknál természetes: mondatainak patétikumát.

Egy patetikus próféta őrjöngései: így tűnnek fel Méliusz írásai (es hozzászólásai) az irodalmi (és nem irodalmi) közvéleményünkben. A patetizmus forrása a kulturális élmény és a személyes érzelem egyéni ötvözése. Ilyen szempontból is fontos képzeletbeli memoárjában például így ír: „1968. július 9-ének memorabilis napján a fővárosban értekezletre öszszegyült hazai magyar írók, mintegy százan, legfőképp fiatalok – micsoda fiatalság! – felbolydítottak mindenféle megmerevedett képzetet, illúziót, éles nyelvű érveléssel támadtak a dogmatizmusnak és konzervativizmusnak. Megsemmisítették a szellemi kiközösítést szolgáló misztifikációt, a kozmopolitizmus vádjával való visszaélést... Úgy tűnik, bármily furcsán hangzik is, akkor egy sainte-beuve-i pillanat jelent meg irodalmunkban: a személyiség értékének újrafelfedezése, hogy ne ismétljem: önfelfedezése ... Mindenfajta dogmatizmus kategorikus visszautasítása, mind a szubjektivizmusé, mind a zord irodalmi normáké... Ezért is nevezték

utólag a fiatalok őszinteségi rohamától meglepett »új monisták«, az egyetlen rendező elvet valló »irodalompolitikusok« e feltámadt sainte-beuve-izmust anarchiának. Sőt, horribile dictu, »Cohn Benditizmusnak. Vagy Kohn Banditizmusnak?«” (220–223.)

Egyéniségének sajátja, hogy az értelmi reakciók mellett, azokkal többnyire párhuzamosan, érzelmi mozzanatok jelentkeznek: Méliusz szentimentális. Ellenfeleit cáfolja, de azután megátkozza a számára elfogadhatatlan álláspontokat. Megátkoz, ahogy a próféták szoktak egyes írások tanúsága szerint, de a kiátkozás és az inkvizíció elé való citálás egyházi szertartása Méliusznak nem kenyere. Harsányan kiáltozva örül: az új műveket nála lelkesebben nemigen üdvözli nálunk senki sem.

Mint minden próféta, Méliusz is egyedül van: kicsit fájdalmas az, ahogy múltja kávéházaiban bolyong, nagy árnyakkal parolázik, s közben egy új (fővárosi vagy kolozsvári) kávéházban találkozni akar azokkal, akiket szeret, mert műveikkel kiérdemelték a szeretetet. Szerepe nem felvett, sorsától készen kapta és vállalta, mert felismerte benne a nemzetiségi kultúra pompeji katonájának lehetőségét: itt helyt lehet állni. A helyállás öröme és a személyes egyedüllét legtisztább formában a *Harminc beíratlan viasztábla* című írásából csendül ki: az író lakásába „behömpölygő, betóduló” 30 csiki országjáró iskolás láttán „zavarba” jön, és cikkében utólag is mentegeti magát: „aligha tartozom ama nem ritka boldog írók közé, akik milliók apostolának, hon- és kármentő prófétának érzik magukat”. Ám az írás így végződik: „Mégse lennék olyan egyedül, mint ahogyan itt, ebben a falusi visszavonultságban érzem, a fővárosban, a magyar irodalom legdélibb pontján?... Most már kérdezett volna is a harminc beíratlan csíkszeredai viasztábla. Szerencsére nem így történt; szerencsére, mert nem vagyok jó pedagógus. Nem azt mondom, amit éppen elvárnak a pedagógusok, hanem ami szükséges.” (80.) A próféta megátkozza saját arcképét is, de attól ő csak próféta marad.

A táj. II. Marxizmus, népfront, Gaál Gábor, Korunk: erről a szellemi vidékről érkezett Méliusz a magyar irodalomba. Divatokon innen és túl, sohasem tagadta meg öntudatának születési helyét. Hűségében van valami ijesztő: a humánusot, az emberi nem önmegvalósításának ügyét még most is, annyi

küzdelem és annyi iktatott győzelem után is védelmeznie kell. Félelmetes az, amint a vert hadak új meg új erőre kapnak, de jó dolog az, hogy Méliusz nem felejtett, mint sokan mások, és sokat tanult, gyakran többet, mint mások.

Gaál Gáborra emlékezvén, Méliusz benne látja egy zavarosvad, embertelen korszak ellenzőinek jó lelkiismeretét, azt az embert, aki az életét igaz ügyre tette fel, és másokat is ennek nevében nevelt és mozgósított. Elméleti-esztétikai tevékenysége csak azért nem vezette egy „személyes esztétikai rendszer” kidolgozásához, mert: „A Gaál Gáborra történelmileg reákényszerített kíméletlen életforma, a szinte emberfeletti szerkesztői munka, a hihetetlen mennyiségű egyetemes, csak Iorgáéhoz hasonlítható olvasóteljesítmény, valamint képessége a szegénységre, a végletesen lemondó életmódra a forradalmi ideológia önkéntes és sosem konformista szolgálatában – kritikus, írói munkájáról, nem is szólva – megfosztotta őt egy szuverén esztétikai rendszer megteremtésének a lehetőségétől.” (47.) „És mégis esztéta volt, gramsci-i értelemben egy cselekvő esztétika művelője: kritikus.”

Persze Méliusz is tudja, hogy Gaál Gábor kritikusi-irodalomszervezői szerepének utolsó korszaka rendkívül problematikus, ezért, bár nem kerülheti el ennek említését, megadja mesterének azt a felmentést, amely egy nagy élet végén talán mindenkit megillet: „Mint más irodalomkritikus, ő sem volt, nem lehetett tévedhetetlen. Ám ritkán tévedett. Nem egy ma csupán neki felrótt tévedés a történelmi helyzetek tévedése volt. Rendkívüli jellemére vall, hogy időről időre nyíltan korrigálta önmagát. Csupán az utolsó önkorrekció lehetőségétől fosztotta meg a sors, a történelmi helyzet tévedése.” (48.) Gaál Gábor olvasói számára nyilván nyitott kérdés marad az utolsó periódust *előkészítő* szellemi és társadalmi premisszák problémája, ám Méliusztól ezek tisztázását nem követelheti.

Nem volnánk igazságosak, ha elhallgatnók: a marxista Méliusz hosszú utat járt be baloldali-aktivista indulása és mai hite között. A kizárólagosságok ellen fellépő, elkötelezett értelmiségi példaképét Fábry Zoltán halálakor fogalmazza meg általános formában: „Ő olyan magiszterünk, mint Európában Erasmus, Descartes, Voltaire s megannyi nagy eretnek. Ha valakit, ezt az eretneket tiszteljük a halottban, a halhatatlanban. Az eretneket, aki sorra ledöntötte a nemzeti,

a társadalmi, a politikai dogmákat. A sajátjait is. Kételyről kételyre tört előre ötven éven át a lángoló, tömegemésztő historiában mindig újra a vox humanáig; a változók között az állandótól az állandóig. A cselekvő etikától, a szó, az anyanyelv erkölcsétől mindig újra a szó, az anyanyelv cselekvő erkölcséig, mindig tovább.” (227–228.)

A mai Méliusz elméleti magatartása a kisebbségi humanizmus Fábrytól megfogalmazott eszményében találja meg konkrét formáját. A példaképeken túl egy ilyen eszmény csak akkor maradhat hatékony, ha tettek (cselekedetek és művek) igazolják, ha a humánus helytállás nem elszigetelt mozzanat, hanem eleven és állandó folyamat. Méliusz tudja, hogy a tettek gyakran hiányoznak, hogy a szavak gyakran a tettek külsőségeiben ágálnak, s ilyenkor jó próféták módjára az illúziót választja, nehogy kifogyjunk eszményeinkből: „Az avantgardista – írja – legalább igyekszik letépni magáról a szabványt, a konformizálódás, az opportunizmus kényszerreit. Visszautasítja az erőszakot. Ennél értelmesebbet nem tehet...” (403.)

Am ha ellenfelét megleli, ez a humanizmus erőszakosan és kérlelhetetlen szociológiai érvekkel támad: ilyenkor születnek a nagy esszék. Méliusz „publicisztikájának” minden valószínűség szerint maradandó, antológia-darabjai. Ezekben az írásokban szintézis-igény jelentkezik: az erőszakos hang a nemzetiségi kultúra pluralizmusát védi a kizárólagosságok ellen. Nem állhatunk ellent a kísértésnek: hosszú, számunkra emlékeztető idézetekkel bizonyítjuk, hogy szerzőnk írásai a szintézist kereső „új romániai magyar nemzetiségi realizmus” nevében fogantak. „A kettészakítások konzekvenciájaként ugyanis odajutottunk, hogy a nálunk már 1944–1945 óta anakronisztikus, de kategorikus újabb szakítás is lehetségessé vált: »gyökeres magyar« írók és »kozmpolita«, a magyar nép érdekeivel szemben »ellenséges«, »nem-magyarsággal« gyanúsítható, vádolható – mert nem »népi« – »nem-írók«, nímándok és széltolók között. »Gyökeresek«, azaz a régi recepthez hű megbélyegzők, akik letépik az álarcot a kizárásra, elhallgattatásra ítélt »kozmpoliták« arcáról, még akkor is, ha nem éppen avantgardisták, vagy ha nincs is szocialista pedigrijük. Ennek hiányában még egyszerűbben likvidálhatók, hiszen a szocialisták nem védik meg őket. Mindennek a neve »esztétika« és »erkölcs« és »marxizmus«, holott a legsüllyed-

tebb »nép-nemzeti«, plébánosi konzervativizmusról van szó. Zűrzarvar ez még? És egyáltalán mi történik itt? A tudományos, az olvasó, a kulturális felkészülés lemaradása, hiánya parlagi indulatokban robban, saját magától elragadtatva, önmagában gyönyörködve, magától korántsem, de másoktól elvitatva, megtagadva a kritika, sőt a vita jogát.” (335–336.) „A tévtudatos szétszakító konzervativizmus felelőtlensége – beleértve az új antihumanumot – minden irányban további észellenes szakításokhoz vezet, a nemzetiség felelős szellemi életének teljes szétforgácsolásához, valóban az „erdélyi embertelenség” dzsungelállapotához. Hiszen e mai konzervativizmus dogmatikus struktúrája – épp mert konzervatív – képtelen felfogni – épp mert dogmatikus – a *dialektikus* egység kategóriájának értelmét és jelentését.” (339.)

Látjuk, az irodalom és közéletiség itt nem válnak el egymástól: az irodalom rációja, akárcsak Gaál Gábornál, közéletiségében van. A közéletiség, a mindennapokhoz való szoros kapcsolódás persze kapkodóvá teheti a politikai realizmust. Az alkalmazkodás érvei nemritkán elnyomják az érvek alkalmazkodását. Igaz, Méliusz többnyire elkerüli a szűken értelmezett „itt és most” buktatóit, azt nevezetesen, hogy az azonnalival helyettesítse a lényegest, az aktuálissal az akut, de ő sem mentes teljesen az állandó készenlét előítéleteitől. Érdekes, hogy ilyen esetekben az erkölcsi szubjektivizmus valóságos önkorbácsoláshoz vezet: írónk vezekel az emberiség bűneiért: „Román barátainknak hála, becsületünk volt ez a román humanizmus és demokrácia szemében – írja az 1944–1945-ös »második geneziszről« –, és lemostunk népünkről egy olyan szegyent, amiért sem ezt a népet, sem bennünket nem terhelt felelősség.” (143.)

„Létünkért nem kell bocsánatot kérnünk senkitől” – mondotta egy Dickens-hős: „Ha hibázunk, az persze más dolog.” Valóban az „itt és most” nem lehet valamilyen torz vidéki önmarcangolás ürügye: az élet és az alkotás reális értékrendje csak akkor alakulhat ki, ha a hűség elvont fogalma konkrét tartalmakat nyer és nem merül el frázisok többé-kevésbé hatásos ismételtetésében. Hűségessé lenni népünkhöz nem jelenti a hibákhoz való alkalmazkodást, de nem jelenti azt sem, hogy a hibák elleni fellépést létünkért való bocsánatkérésé változtassuk.

Méliusz publicisztikájában nagyszerű az, hogy fontosnak bizonyít bennünket – önmagunk számára. Időnként ő is ráhibázik a mi publicisztikánkban kötelezőnek vélt mondatokra, de az, amit ír, nyíltságával, őszinte szókimondásával általában valósággal felszabadítja olvasóit. Magatartásában idézi a népfrontos Gaál Gábor türelmét (a szocialista irodalmat ajnározó, de Németh Lászlót is megértő türelmét), a valóságismeretnek ezt a nagy erdélyi ajándékát: „Hogy a restauráció örvén – írja a Helikon-hagyományról – ismét »spiritualizáljuk« irodalmunkat? Ezt realizmusunk, ésszerűségünk – és nemcsak a marxistáké – a múltban sem fogadhatta el, ma sem akceptálhatja. A nemzetiség és szellemi élete, irodalma modus vivendijéről van szó, az életről, a valóságról: itt másfél milliónál több magyarnak élnie kell, élni akar. Ez legegyszerűbb, legtermészetesebb, legjózanabb követelése.” (331.)

És ismét csak a szellemi örökségének tudott marxizmus mondatja ki vele felelősségtudatának alaptörvényét: „a nemzetiség sorsa országos és oszthatatlan” (342.), ezért érdemes tenni, ezért kell tenni minden írástudónak. Méliusz kötelességérzete sajátos pátoszának forrása: gyakran az emberekre kiált, értsék meg végre: kötelességüket, ezt a roppant konkrét kötelességet teljesíteni kell, mert élni kell, s élni annyi, mint *ezt* a kötelességet teljesíteni.

A lelkenedés forrása: a *Forrás* nemzedéke. Méliusz e nemzedékben pillantja meg az irodalom és a közéletiség megújulásának lehetőségét. Ez valószínűleg összefügg azzal, hogy saját írói megújulása is egybeesik e nemzedék fellépésével. Van valami meghatározó abban, ahogy megbocsátja e nemzedék hibáit is. Nyilván a fiatalok írásaiból ismeri meg valamikori ellenfeleinek mai arcát, az irodalom fantomjai után azokat a reális, *csak* a fiatalokban felbukkanó problémákat, amelyekkel szemben állást kell foglalnia az érdeklődésben, harci kedvben fiatallá lett közéleti harcosnak. Közben védi őket: a szót besettenkedő névtelen rettenettől óvja őket. „Hatalmam: csupán a leírt szó. Ezért hát mindössze ezt... a hitet küldhetem a fiatal íróknak” – írja egy helyütt az Írószövetség volt alelnöke.

Üdvözlí a teljesítményeket, de érzékenyen reagál arra is, ami csak ígéret, ám kiválthatja a kiátkozók mindig szájra álló vészkurjantásait. Bálint Tibor, Szilágyi Domokos, Forró

László, Király László vagy az irodalomtörténész Varró János köré építi az érvek és a szentimentális kitörések védőfalát. Persze az érvekre ágyúgolyóval válaszolók számára ez nem jelent nagyobb problémát, de mégis a szolidaritás emberi melegével értelmessé teszi azt, amit a golyók füttyülése oly feleslegesnek minősít. Irodalmi közéletünk számára bizonyára ez az egyik legfontosabb szerepköre: egyfajta biztonságot sugall jelenléte és állásfoglalása.

Képzeletbeli „kiadójával” beszélgetve fogalmazza meg a megújulásra kész íróember önismerését: „Holnap mindent előlről kell kezdenem? Elgondolkozom: vajon így volt-e ez egy évszázaddal ezelőtt is?... De kinek is írok? Ennek a köpcös menedzsernek? Az általa feltételezett olvasónak? Az általam feltételezett olvasónak? Magamnak?... A négyből melyik az illúzió? Mind az? Hiszen az igazat akarom megírni. Gyanakszom – most, száz év múltán végre már gyanakszom! –, hogy az illúzió tartama az irodalomban végtelen, illetve nem szabadul tőle az író, amíg csak irodalommal is él az ember.” (224.)

És most újragondolja a háború előtti irodalmat, az akkori kor nagy vitáját, a Helikon–Korunk vonalat. Asztalánál már együtt ülnek azok, akik akkor is együtt ültek, sőt néha azok is, akik akkor inkább más asztaloknál hunyorogták végig az éjszakát. Méliusz sok mindent megbocsát másoknak és önmagának is, de most már véglegesnek látszó ítéletekben csatlakozik azokhoz, akik a múltban a jelen jobb megértésének a lehetőségét keresik és nem a különféle álproblémák kajtatásával szenderítik tudatukat vissza a múltba.

Befejezés helyett. David Riesman Erich Fromm pedagógiai nézeteit elemezve elmondja, hogy a tekintély és ennek megfelelően az érzelmi-indulati jelenségek is lehetnek racionálisak, vagy irracionálisak. A racionális szeretet és gyűlölet előmozdítja az ember „optimális funkcionálását”, az élet kibontakozását, az irracionális érzelem-indulat viszont csökkenti, gyöngíti az ember mind jobb alkalmazkodását, képességét az életre. Méliusz düheit és örömeit racionálisnak látjuk, s ha manapság a „divatos érzelmek” irracionálisán túl az „irodalmi-közéleti” racionalitásért küzdünk, akkor természetesen együtt rezdülünk ezzel a szenvedéllyel. Hogy is lehetne másképp: hiszen megújulunk, és ilyenkor minden érzékünk részt vesz ebben az eszeveszetten nehéz munkában.

Mindezekért rendkívül fontos könyvnek tartjuk *Az illúziók kávéházát*. Még akkor is, ha Méliusz esetleg „ellövi” vele egy lehetséges memoár nyersanyagát, még akkor is, ha a közvetlenül közéleti problematika háttérbe szorítja (ideiglenesen?) az író, a költő Méliuszt. Szeretnénk tisztán látni: remek dolog a sok jó vers, regény, elbeszélés, de mi ma szikár fogalmainkban szeretnénk rendet teremteni. Méliusz az irodalom és a közírás mezsgyéin ebben csak segíthet. Célkitűzéseinkben találkozunk, abban, amit így fogalmazott meg 1968-ban, az Írószövetség magyar lapjait elemző fővárosi magyar íróértekezleten: „Ha ... győz vitánkban az etikai érzék, ha győz a nem illúziós, nem pecsovics, de realista, öntudatos nemzetiségi irodalmi önszemlélet – igazolást nyerhet e sajátos területen, a romániai magyar irodalom életében is egy történeti, emberi tovább- és átalakító tény. Nevezetesen a szocializmus demokratizálhatósága, tehát a szocialista változás és változtatás dialektikájában a jobbik áramlat.” (314.)

1971